

ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการ

ทรัพยากรเกษตรของชุมชน:

กรณีศึกษาท่องเที่ยวเชิงเกษตรข้างกลาง

จังหวัดนครศรีธรรมราช

Interaction between Agro-tourism and Local Agricultural Resource Management: A Case Study of Changklang Agro-tourism, Nakhon Si Thammarat Province

เทพกร ณ สงขลา¹ และ บัญชา สมบูรณ์สุข²

Teppakorn Na Songkhla¹ and Buncha Somboonsuke²

ABSTRACT

This research involved the study of various forms and characteristics of agro-tourism activity in current agricultural resource management and interaction analysis between agro-tourism and agricultural resource management at agro-tourism sites in Changklang district. Seven farms, two private enterprises, and two farmer groups were involved in the study. The results from questionnaires and key informant interview methods showed that the agricultural activities in Changklang district used as agro-tourism activities were bee farming, mushroom cultivation, and organic farming in the form of agricultural demonstration/instruction, agricultural product distribution, or agribusiness guidance. These forms of agro-tourism activity have impacted on local agriculture in terms of the conservation of agricultural resources and the expansion of bee farming, mushroom cultivation and organic farming, as well as the value-added exploitation of local agricultural resources by tourism. The results of this activity have become outstanding characteristics of agriculture in Changklang district that have supported the expansion of agro-tourism.

Keywords: agro-tourism, agricultural resource management

¹ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา อำเภอเมือง สงขลา 90000

Faculty of Management Science, Songkhla Rajabhat University, Songkhla 90000, Thailand.

² ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ หาดใหญ่ สงขลา 90112

Department of Agricultural Development, Faculty of Natural Resources, Prince of Songkla University, Hat Yai, Songkla 90112, Thailand.

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ศึกษารูปแบบและลักษณะกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในปัจจุบัน การจัดการทรัพยากรเกษตรของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบต่าง ๆ และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชน โดยศึกษาสถานที่ท่องเที่ยวเชิงเกษตรในอำเภอช้างกลาง ประกอบด้วย ฟาร์มของเกษตรกร 7 แห่ง สถานประกอบการ 2 แห่ง และกลุ่มเกษตรกร 2 แห่ง การศึกษาโดยใช้แบบสำรวจและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบว่า การเกษตรอำเภอช้างกลางที่ใช้เป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ได้แก่ การเลี้ยงผึ้ง การเพาะเห็ด และเกษตรอินทรีย์ ในรูปแบบให้ความรู้/สาธิตการเกษตร จำหน่ายสินค้าเกษตร และให้รู้ทางธุรกิจการเกษตร โดยรูปแบบท่องเที่ยวเชิงเกษตรดังกล่าวส่งผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรเกษตร การขยายตัวของกิจกรรมเลี้ยงผึ้ง เพาะเห็ด เกษตรอินทรีย์ และการนำทรัพยากรเกษตรในท้องถิ่นมาสร้างมูลค่าเพิ่มจากการท่องเที่ยว และผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวกลายเป็นความโดดเด่นทางการเกษตรของอำเภอช้างกลางที่สนับสนุนให้การท่องเที่ยวเชิงเกษตรขยายตัว

คำสำคัญ: ท่องเที่ยวเชิงเกษตร การจัดการทรัพยากรเกษตร

บทนำ

ปัจจุบัน “ท่องเที่ยวเชิงเกษตร” เป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่น่าสนใจควบคู่ไปกับยุทธศาสตร์ด้านอื่น ๆ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรเกษตร ตัวอย่างเช่น การส่งเสริมให้เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์ หรือเกษตรธรรมชาติ นั้น มักจะไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากเป็นการผลิตที่มีรายได้ไม่มากพอที่สามารถจูงใจเกษตรกรได้ ซึ่งหากมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยใช้ระบบการเกษตรดังกล่าวเป็นสิ่งดึงดูดทางการท่องเที่ยว ก็จะสามารถตอบสนองทั้งรายได้

จากธุรกิจการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์ทรัพยากรเกษตร (Ceballos-Lascurain, 1996) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศกำลังพัฒนา การเกษตรยังเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาชนบท (Akpınar *et al.*, 2005) ดังนั้นการท่องเที่ยวเชิงเกษตรจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งในกระบวนการพัฒนาชนบท เป็นการเชื่อมโยงระหว่างการเกษตรและการท่องเที่ยว ที่ส่งผลต่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและการจัดสรรผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม (Hron and Srncic, 2004)

ตัวอย่างการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตร ที่ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อทรัพยากรเกษตรในเชิงบวกเช่น การท่องเที่ยวเชิงเกษตรในประเทศอิตาลีเป็นเครื่องมือปกป้องพื้นที่อนุรักษ์ โดยมีฟาร์มประมาณ 300 แห่ง มีกิจกรรมการท่องเที่ยวในลักษณะให้การศึกษาด้านเกษตรและสิ่งแวดล้อม กิจกรรมของฟาร์มเหล่านี้ส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นในเรื่องจิตสำนึกในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของผืนป่า การรักษาคูณภาพของดิน หุ่นหญา และป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพื่อทำการเกษตร (Scialabba and Williamson, 2004) อย่างไรก็ตาม มีตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าการท่องเที่ยวเชิงเกษตรมีทั้งผลดีและผลเสีย เช่น การศึกษาของ Brsciac (2006) ในประเทศโครเอเชีย พบว่า การท่องเที่ยวเชิงเกษตรไม่ได้ส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของผลผลิตทางการเกษตรเนื่องจากกิจกรรมการท่องเที่ยวสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกร ทำให้เกษตรกรลดการพึ่งพารายได้จากผลผลิตทางการเกษตร

กรณีภาคเกษตรของประเทศไทย มีปัญหาด้านราคาสินค้าเกษตรมีความผันผวน ปริมาณผลผลิตเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพดินฟ้าอากาศ ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันทำให้ต้นทุนการผลิตและค่าครองชีพเพิ่มขึ้น เกษตรกรจึงต้องพยายามหารายได้เพิ่มขึ้น โดยนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ ทั้งเครื่องจักรและสารเคมี แต่สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่ออาชีพและทรัพยากรเกษตร (นำชัย และคณะ, 2543)

ดังนั้นรัฐบาลจึงหาวิธีเพิ่มช่องทางการตลาดให้แก่สินค้าเกษตร โดยการผนวกการเกษตรและการท่องเที่ยวเข้าด้วยกัน ภายใต้โครงการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ที่มีการส่งเสริมให้เดินทางเข้าไปเที่ยวชมพื้นที่ทางการเกษตร เป็นการให้ความรู้และประสบการณ์ทางด้านการเกษตร รวมทั้งเป็นการพักผ่อนหย่อนใจของผู้ที่เข้ามาเที่ยวชมซึ่งเกษตรกรสามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้นนอกเหนือจากรายได้ภาคเกษตร เป็นการบริหารจัดการทรัพยากรทางการเกษตรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดและเป็นการอนุรักษ์พื้นที่ทางการเกษตรของประเทศให้คงอยู่ต่อไป ซึ่งต่างจากการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่ผ่านมา ที่มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยยึดแนวทางอุตสาหกรรมนิยมและทุนนิยม แม้จะส่งผลให้เกิดการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทส่วนใหญ่ให้ดีขึ้น แต่กลับทำลายปัจจัยพื้นฐานทางการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่ดินในภาคเกษตรกรรมและสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ (นุชนารถ, 2541)

อย่างไรก็ตาม การนำทรัพยากรเกษตรมาใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยวและการนำธุรกิจการท่องเที่ยวไปสู่ชุมชนเกษตรนั้น ยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชนเกษตรในประเทศไทย เกรงกันว่าอาจส่งผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากรเกษตรของชุมชน ซึ่งการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรควรเป็นเครื่องมือสนับสนุนการอนุรักษ์ทรัพยากรเกษตรของชุมชน (สำนักพัฒนาเกษตรกร, 2548) แต่การตรวจสอบเอกสาร พบว่า งานวิจัยด้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในประเทศไทย ยังไม่มีการศึกษาถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อทรัพยากรเกษตร งานวิจัยด้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในประเทศไทยมุ่งศึกษาเพื่อส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เช่น โสภณ และคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง “รูปแบบกิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตรของกลุ่มผู้ผลิตไข่เค็มไชยา ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี” นาฏสุดา และคณะ (2549) ศึกษาเรื่อง

“การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยมีส่วนร่วมของชุมชนในจังหวัดสระบุรี ลพบุรี สิงห์บุรี และชัยนาท” ฐณพการจ (2545) ศึกษาเรื่อง “ศักยภาพของชุมชนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน: กรณีศึกษาบ้านบาติน อำเภออ่าวนาง อำเภอเมืองจังหวัดกระบี่” อุไรวรรณ (2544) ศึกษาเรื่อง “การจัดการด้านการสื่อความหมายและสิ่งแวดล้อมความสะอาดของผู้ประกอบการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร กรณีศึกษาบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร” และ อรอนงค์ (2545) ศึกษาเรื่อง “ศักยภาพของตำบลสัมปทวนในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร” เป็นต้น

ปัจจุบันมีชุมชนเกษตรที่ขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรไม่น้อยกว่า 400 แห่งทั่วประเทศ และอีกหลายชุมชนกำลังถูกพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร(สำนักพัฒนาเกษตรกร, 2548) ดังนั้น การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชน ในด้านของผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อทรัพยากรเกษตร และการพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างการท่องเที่ยวกับการเกษตร จะเกิดประโยชน์ในการพัฒนาการจัดการทรัพยากรเกษตรเพื่อการท่องเที่ยว ที่ตอบสนองทั้งการรักษาทรัพยากรเกษตรและธุรกิจการท่องเที่ยว

จังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความโดดเด่นด้านการเกษตร มีหลายชุมชนนำความโดดเด่นของทรัพยากรเกษตรมาพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยว ดังเช่น ท่องเที่ยวเชิงเกษตรอำเภอช้างกลาง เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรแห่งหนึ่งที่มีชื่อเสียง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่เลือกเป็นกรณีศึกษาครั้งนี้

วัตถุประสงค์

1. ศึกษารูปแบบและลักษณะการทำกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในปัจจุบัน
2. ศึกษาการจัดการทรัพยากรเกษตรของการ

ท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบต่าง ๆ

3. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตร

การตรวจเอกสาร

“การท่องเที่ยวเชิงเกษตร” เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรเกษตรหลายรูปแบบ เช่น ให้นักท่องเที่ยวเยี่ยมชมชุมชนเกษตรเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตของชาวชนบท รวมถึงได้ชมทัศนียภาพที่สวยงาม และเกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้วยตนเอง (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2543) ให้นักท่องเที่ยวได้รับทั้งความเพลิดเพลินและความรู้ทางการเกษตรที่สามารถนำกลับไปประยุกต์ใช้หรือประกอบอาชีพได้ (มนัส และอุดม, 2543) โดยทรัพยากรเกษตรเพื่อการท่องเที่ยวได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม สวนเกษตร วนเกษตร สวนสมุนไพร ฟาร์มปศุสัตว์และสัตว์เลี้ยง (นาถฤดี, 2547) นอกจากนี้ การท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นการท่องเที่ยวชนบทเพื่อสัมผัสกิจกรรมต่าง ๆ ของฟาร์ม (Gabor, 2002) เป็นต้น

ในการจำแนกรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตรนั้น มีหลากหลายภายใต้หลักเกณฑ์และวัตถุประสงค์ของหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักพัฒนาเกษตรกร (2548) จำแนกตามลักษณะกิจกรรมของนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ได้แก่ การแสดงหรือสาธิตการให้นักท่องเที่ยวร่วมทำกิจกรรมระยะสั้น การให้นักท่องเที่ยวพักแรมในหมู่บ้าน (Home Stay) การอบรมให้ความรู้ด้านการเกษตรแก่นักท่องเที่ยว การจำหน่ายสินค้าและผลิตภัณฑ์เกษตรให้นักท่องเที่ยว และการให้รู้ทางธุรกิจเกษตร ส่วน รำไพพรรณ (2547) จำแนกรูปแบบท่องเที่ยวเชิงเกษตรตามลักษณะกิจกรรมการเกษตรของแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ การทำนา การทำสวนไม้ตัดดอก การทำสวนผลไม้ การทำสวนผัก การทำฟาร์มปศุสัตว์ และ งานเทศกาลผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ

ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชน พอจะพิจารณาได้ 2 ลักษณะ คือ 1) ความสัมพันธ์ในแง่การพึ่งพาซึ่งกันและกัน กรณีแหล่งเกษตรที่เป็นระบบเกษตรแบบพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกและต้องการสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จะมีแนวโน้มลดการใช้ปัจจัยการผลิตที่ทำให้ระบบนิเวศเสียสมดุล โดยหันมาพัฒนาเกษตรอินทรีย์ หรือเกษตรธรรมชาติมากขึ้นเพื่อเป็นสิ่งแวดล้อมของการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในขณะที่แหล่งเกษตรที่เป็นระบบเกษตรแบบพึ่งตนเองที่ต้องการสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จะมีแนวโน้มลดการใช้ปัจจัยการผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ในท้องถิ่น เนื่องจากเกษตรกรมีรายได้จากการท่องเที่ยวเข้ามาทดแทน และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติจะถูกรักษาเพื่อเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยว แทนการถูกนำไปใช้เพื่อการเกษตร (Ceballos-Lascurain, 1996) อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัตินั้น อาจพบว่า การที่การเกษตรประเภทต่าง ๆ ถูกใช้เป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวขึ้นเป็นการพัฒนารูปแบบการเกษตรให้เป็นที่สนใจในทิศทางที่ตอบสนองอุตสาหกรรมท่องเที่ยว มากกว่าเป็นการพัฒนาผลผลิตและรักษาทรัพยากรเกษตร (วันเพ็ญ, 2547) และ 2) ความสัมพันธ์ในแง่อิทธิพลของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อการตัดสินใจทางการเกษตรของเกษตรกรเช่น แนวคิด “การตัดสินใจทำการเกษตรของเกษตรกร” มองว่า การตัดสินใจทำการเกษตรของเกษตรกรนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ความมีเสถียรภาพในการผลิต ความแน่นอนในการผลิต และการทำให้ทรัพยากรเกษตรมีค่า (วิทยา, 2542) ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอาจเป็นปัจจัยทำให้เกิดความมีเสถียรภาพในการผลิต ความแน่นอนในการผลิต หรือทำให้ทรัพยากรเกษตรมีค่ามากขึ้น และ แนวคิด “ระบบการทำฟาร์ม” มองว่าการตัดสินใจทางการเกษตรของเกษตรกรขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของฟาร์ม จำนวนชนิดของการผลิต และกิจกรรมหลัก/กิจกรรมรองภายในฟาร์ม (สมยศ,

2541) ซึ่งการท่องเที่ยวอาจส่งผลต่อวัตถุประสงค์ของฟาร์ม จำนวนและชนิดของการผลิต และกิจกรรมหลัก/กิจกรรมรองภายในฟาร์ม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. พื้นที่ศึกษา

การเลือกกรณีศึกษา “ท่องเที่ยวเชิงเกษตรข้างกลาง” อำเภอข้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากมีความเหมาะสมในการศึกษาผลของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อทรัพยากรเกษตรเมื่อเทียบกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรอื่น ๆ ในภาคใต้ กล่าวคือ 1) มีการดำเนินงานการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นระยะเวลาประมาณ 10 ปี ซึ่งเหมาะที่จะศึกษาผลของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อทรัพยากรเกษตร 2) เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่มีชื่อเสียง ได้รับรางวัลดีเด่นอุตสาหกรรมท่องเที่ยวไทย เมื่อปี พ.ศ. 2545 มีการขยายตัวของกิจกรรมการท่องเที่ยวและจำนวนนักท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง และ 3) บริหารจัดการโดยชุมชน

ปัจจุบันสถานที่ที่เป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในอำเภอข้างกลาง มีจำนวน 11 แห่ง ได้แก่ ฟาร์มของเกษตรกร 7 แห่ง สถานประกอบการเอกชน 2 แห่ง และกลุ่มเกษตรกร 2 แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ใน 3 ตำบลของอำเภอข้างกลาง ได้แก่ ตำบลข้างกลาง ตำบลหลักช้าง และตำบลสวนขัน

2. ผู้ให้ข้อมูล

รวบรวมข้อมูลจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรและการเกษตรประกอบด้วย

1) ผู้นำกลุ่ม/สถานประกอบการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร 11 คน ซึ่งเลือกแบบเจาะจงจากแหล่งท่องเที่ยวแต่ละ 1 คน

2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3 คน ซึ่งเลือกศึกษาเจ้าหน้าที่ที่สามารถให้

ข้อมูลภาพรวมด้านการท่องเที่ยวและการเกษตร โดยเลือกตำบลละ 1 คน สำนักงานเกษตรอำเภอ 1 คน ที่สามารถให้ข้อมูลภาพรวมทั้งกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรและการเกษตรของอำเภอข้างกลาง และภาคประชาชนที่เป็นผู้นำในการผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร 2 คน

3) เกษตรกรในอำเภอข้างกลางที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรและการเกษตร เลือกโดยวิธีสุ่มอย่างง่ายจำนวน 10 คน

3. เครื่องมือและวิธีรวบรวมข้อมูล

1) แบบสำรวจการจัดการกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรและการใช้ทรัพยากรเกษตรเพื่อการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร 11 แห่ง รวบรวมโดยการสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่ม/เจ้าของกิจการ และการบันทึกข้อมูลอื่น ๆ เพิ่มเติมจากการสังเกต

2) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบมีโครงสร้าง เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตร

การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้นำกลุ่ม/สถานประกอบการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร 11 คน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3 คน สำนักงานเกษตรอำเภอ 1 คน และภาคประชาชนที่เป็นผู้นำในการผลักดันให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร 2 คน

3) การสัมภาษณ์เกษตรกรทั่วไปแบบมีโครงสร้าง จำนวน 10 ตัวอย่าง เกี่ยวกับความคิดเห็นต่อกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตร และผลที่เกิดขึ้นต่อการเกษตรของชุมชน

4) การสังเกต โดยผู้วิจัยเยี่ยมชมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่างๆ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่รวบรวมได้เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ นำมาวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อสรุปประเด็นต่างๆ ของการวิจัยดังนี้

1) ข้อมูลที่รวบรวมได้จากแบบสำรวจ และการสังเกต จำแนกเนื้อหาเกี่ยวกับ

- ทรัพยากรเกษตรของอำเภอช้างกลางที่ใช้เป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

- รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ในช้างกลาง

- กระบวนการของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรแต่ละรูปแบบ

- การใช้ทรัพยากรเกษตรของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบต่าง ๆ

2) ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการสัมภาษณ์ความคิดเห็นเกษตรกรเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จำแนกประเด็นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชนที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

ผลการวิจัย

1. ทรัพยากรเกษตรและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในอำเภอช้างกลาง

การเกษตรของช้างกลางที่เป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ได้แก่ การเลี้ยงผึ้ง การเพาะเห็ด อาหารผักพื้นบ้าน และเกษตรอินทรีย์ โดยมีกิจกรรมสำหรับนักท่องเที่ยวและการใช้ทรัพยากรเกษตร ดังภาพที่ 1

จากภาพที่ 1 แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรในอำเภอช้างกลางประกอบด้วยฟาร์มเพาะเห็ด ฟาร์มเลี้ยงผึ้ง และฟาร์มปลูกพืชผักแบบเกษตรอินทรีย์ นอกจากนี้ มีการนำทรัพยากรเกษตรประเภทผักพื้นบ้านชนิดต่าง ๆ มาแปรรูปเป็นอาหารหลากหลายเพื่อสร้างจุดเด่นทางการท่องเที่ยวของอำเภอช้างกลาง

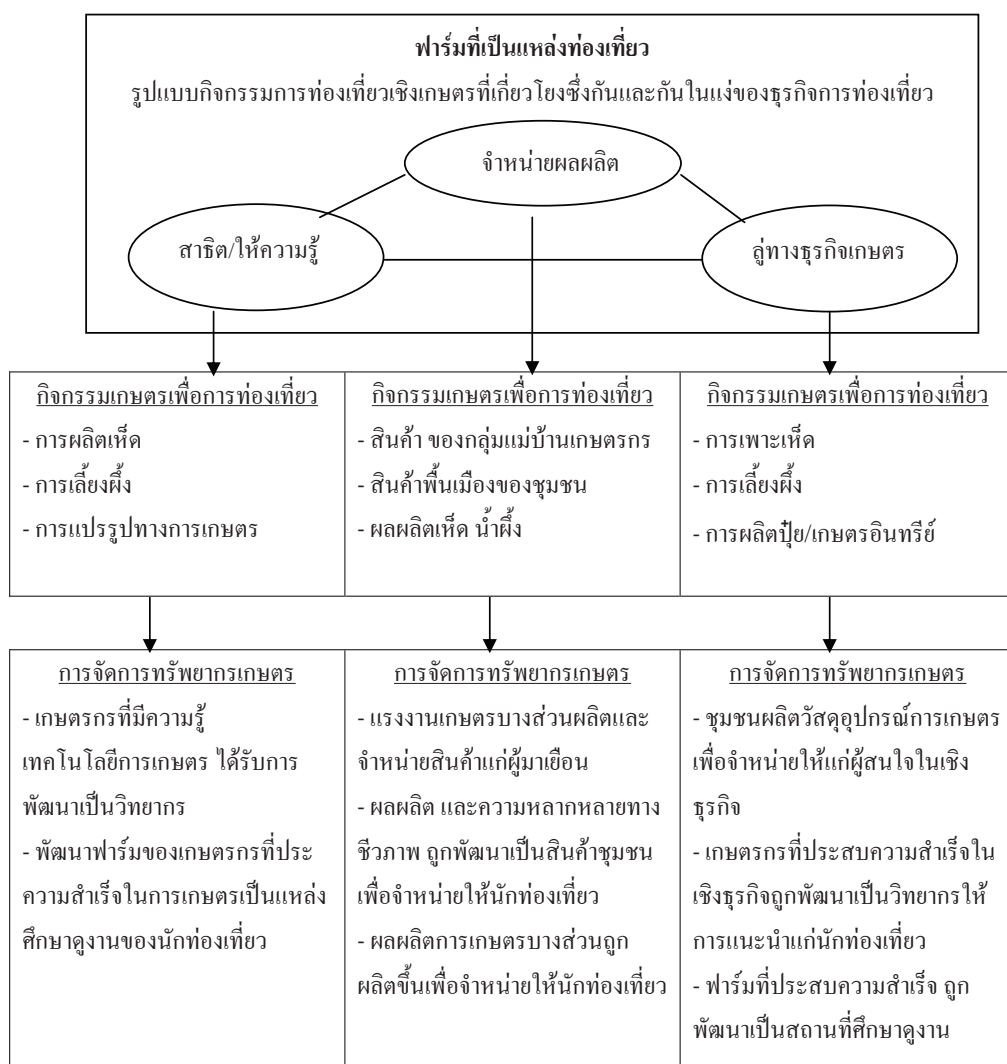
ภาพที่ 1 กิจกรรมการท่องเที่ยวและการใช้ทรัพยากรเกษตร

แหล่งท่องเที่ยวเหล่านี้มีกิจกรรมการท่องเที่ยวลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ เริ่มจากการสาธิตหรือให้ความรู้ทางการเกษตรแก่ผู้มาเยือน และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ นอกจากนั้น ยังมีการจำหน่ายอุปกรณ์การผลิตทางการเกษตรในแหล่งท่องเที่ยวฟาร์มเลี้ยงผึ้ง และฟาร์มเพาะเห็ด ส่วนทรัพยากรเกษตรที่นำมาใช้กับกิจกรรมการท่องเที่ยวเหล่านี้ สามารถจำแนกได้ 3 ประเภท ได้แก่ ผลผลิตของฟาร์ม ความหลากหลายทางชีวภาพที่เป็นปัจจัยการผลิตของฟาร์ม และแรงงานเกษตร

2. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตร

กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของอำเภอช้างกลางสามารถจำแนกรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ การสาธิต/ให้ความรู้ การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร และการให้ลู่ทางทำธุรกิจเกษตร ทั้ง 3 รูปแบบดังกล่าวมีการจัดการทรัพยากรเกษตรลักษณะดังภาพที่ 2

จากภาพที่ 2 โดยภาพรวมแล้วแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นฟาร์มของเกษตรกรมีรูปแบบการท่องเที่ยวทั้ง 3

ภาพที่ 2 รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรและการจัดการทรัพยากรเกษตร

รูปแบบ คือ การให้ความรู้ทางการเกษตร การให้
 คู่มือทางธุรกิจเกษตร และการจำหน่ายผลผลิตการเกษตร
 ทั้งนี้แต่ละฟาร์มจะเน้นรูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิง
 เกษตรที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความสนใจของนัก
 ท่องเที่ยวกลุ่มต่าง ๆ เช่น ฟาร์มเพาะเห็ด จะเน้น
 กิจกรรมการให้คู่มือทางประกอบอาชีพเพาะเห็ด ในขณะที่
 ฟาร์มเกษตรอินทรีย์เน้นกิจกรรมการให้ความรู้เป็นต้น
 ส่วนการจัดการทรัพยากรเกษตรเพื่อกิจกรรมการท่องเที่ยว
 ดังกล่าวจำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ 1) การใช้
 แรงงานเกษตรและความรู้ทางการเกษตรเพื่อการท่อง
 เที่ยว 2) การพัฒนาการผลิตและผลผลิตเพื่อการท่อง
 เที่ยว และ 3) การนำทรัพยากรเกษตรในท้องถิ่น เช่น
 ผักพื้นบ้าน ผลไม้ชนิดต่าง ๆ มาสร้างมูลค่าเพิ่มจาก
 การท่องเที่ยว

3. ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับ การจัดการทรัพยากรเกษตรชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว
 เชิงเกษตรและการจัดการทรัพยากรเกษตรของ
 ชุมชน พบว่ารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อันได้แก่
 การสาธิต/ให้ความรู้ทางการเกษตร การจำหน่ายผลผลิต
 และผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร และการให้คู่มือทางธุรกิจ
 เกษตร ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรเกษตรของ
 อำเภอช้างกลาง 3 ลักษณะ คือ การอนุรักษ์ทรัพยากร
 เกษตร การขยายตัวของกิจกรรมการเกษตรบางประเภท
 และการสร้างมูลค่าเพิ่มทรัพยากรเกษตรของชุมชน
 ในลักษณะ ดังภาพที่ 3

จากภาพที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างการท่อง
 เที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตรเกิดจาก
 กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบการให้ความรู้/
 การสาธิต และการให้คู่มือทางธุรกิจเกษตร เป็นกลไกให้
 เกษตรกรเกิดความตื่นตัวต่อกิจกรรมการเกษตรต่าง ๆ
 เพื่อการท่องเที่ยว ในชุมชนมีการพัฒนาและถ่ายทอด
 ความรู้การเกษตรดังกล่าวเช่น มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์
 และอุปกรณ์การเลี้ยงผึ้งให้มีความสะดวกในการใช้
 งานที่ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของกิจกรรมการเลี้ยงผึ้ง

และเป็นเทคโนโลยีที่ส่งผลให้เกษตรกรลดการใช้สาร
 เคมีเพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในสวนผลไม้
 เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังเกิดความสัมพันธ์ระหว่างการ
 ท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการเกษตรในลักษณะการ
 พึ่งพาซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การอนุรักษ์ทรัพยากร
 เกษตร การขยายตัวของกิจกรรมการเกษตรบางประเภท
 และการสร้างมูลค่าเพิ่มทรัพยากรเกษตรของชุมชน
 กลายเป็นความโดดเด่นทางการเกษตรของช้างกลางที่
 เป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยว ลักษณะดังภาพที่ 4

อภิปรายผล

จากผลการวิจัย มีข้อควรอภิปรายดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว เชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตร

รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรช้าง
 กลางส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมการสาธิตและให้ความรู้
 ทางการเกษตร ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบดัง
 กล่าวส่งผลให้เกษตรกรในชุมชนเกิดการเรียนรู้และ
 ยอมรับเทคโนโลยีการเกษตรใหม่ ๆ กล่าวได้ว่ารูป
 แบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นตัวแปรที่ส่ง
 ผลต่อการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชน ดังเช่น การ
 ศึกษาของ Scialabba and Williamson (2004) ศึกษา
 แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรในประเทศอิตาลี พบว่า รูป
 แบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในลักษณะ
 ให้การศึกษาด้านเกษตร จะส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นใน
 เรื่องจิตสำนึกในการอนุรักษ์ความหลากหลายทาง
 ชีวภาพของนักท่องเที่ยวและการรักษาคุณภาพของดิน
 และทุ่งหญ้า การหลีกเลี่ยงการใช้เคมีในการเกษตร
 และการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร
 ของชุมชน

2. อิทธิพลของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อการผลิตของ ฟาร์ม

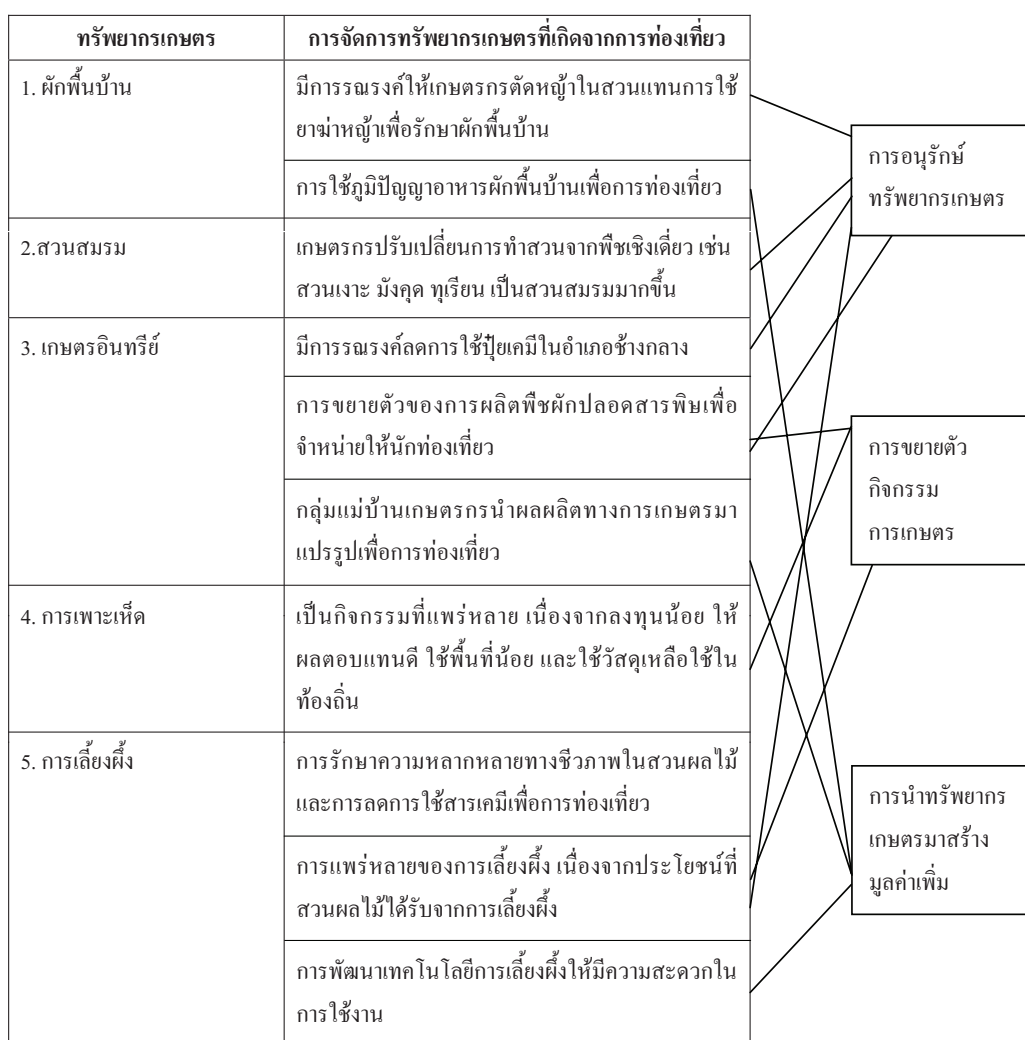
กรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอำเภอช้าง

กลางครั้งนี้ในการตัดสินใจทางการเกษตรของเกษตรกรที่เกิดจากการท่องเที่ยวเชิงเกษตร มี 2 ลักษณะ คือ 1) การท่องเที่ยวเชิงเกษตรมิได้ส่งผลให้เกิดเสถียรภาพในการผลิต และความแน่นอนในการผลิต แต่ส่งผลให้ทรัพยากรเกษตรมีค่ามากขึ้น และการที่ทรัพยากรเกษตรของฟาร์มมีมูลค่ามากขึ้น ส่งผลให้เกิดการเพิ่มจำนวนฟาร์มประเภทนั้น ๆ ที่เห็นได้ชัดคือ การเพาะเห็ดและการเลี้ยงผึ้ง และ 2) การท่องเที่ยวเชิงเกษตรส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ของฟาร์ม จำนวนและชนิดของการผลิต และกิจกรรมหลัก/กิจกรรม

รองของฟาร์ม ที่เห็นได้ชัดคือ วัตถุประสงค์ของฟาร์มจากเดิมที่เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อจำหน่ายตลาดภายนอกเปลี่ยนเป็นการปลูกพืชแบบผสมผสานเพื่อตอบสนองการท่องเที่ยว และเน้นคุณภาพของการผลิตเพื่อการสาธิตในกิจกรรมการท่องเที่ยวมากกว่าการผลิตที่เน้นปริมาณเพื่อการค้า

3. การเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้น

จากการตรวจสอบเอกสาร ในทางทฤษฎีนั้นเป็นไปได้หรือไม่ว่า ชุมชนเกษตรแห่งนี้อาจจะกลาย

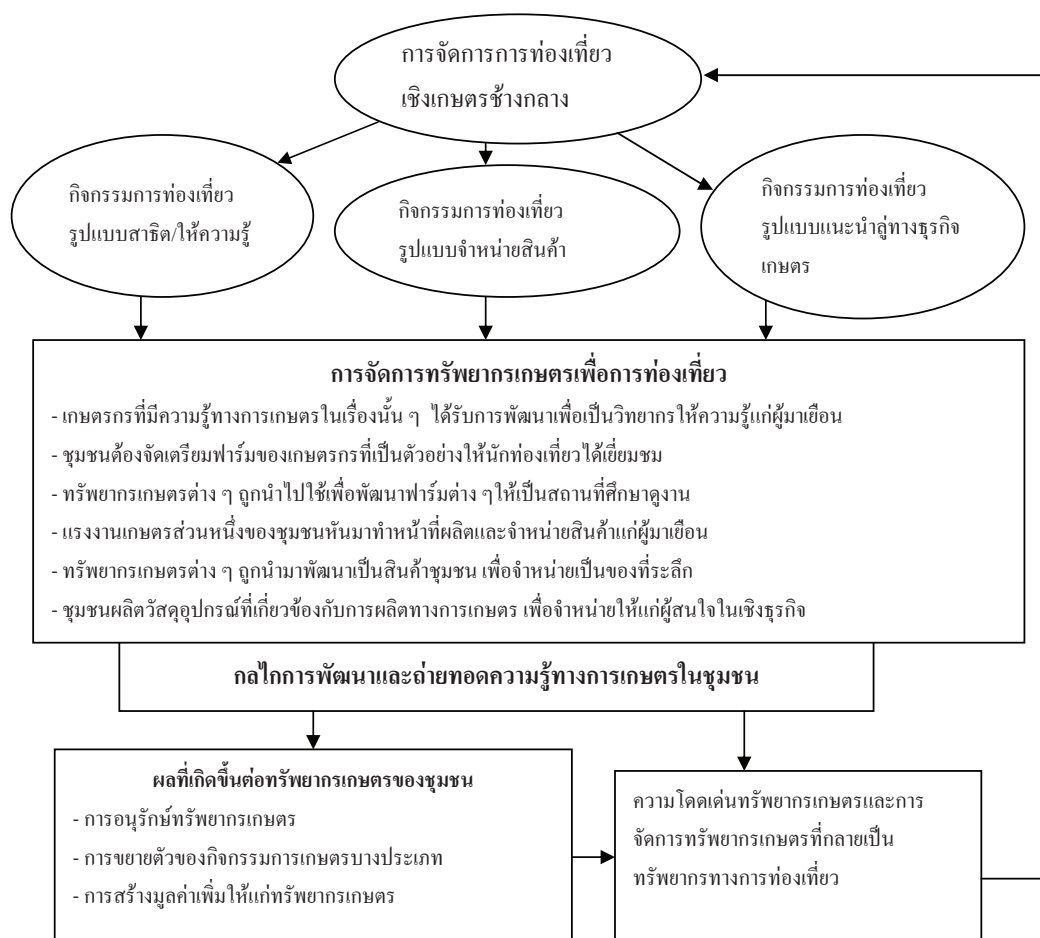

ภาพที่ 3 ผลของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อการจัดการทรัพยากรเกษตรของท้องถิ่น

เป็นระบบการเกษตรที่ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ในลักษณะที่เกษตรกรหันมาพัฒนาทรัพยากรเกษตรที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยว เช่น กรณีการใช้ทรัพยากรเกษตร ผักพื้นบ้านชนิดต่าง ๆ เพื่อการท่องเที่ยว และกิจกรรมเกษตรอินทรีย์/ชีวภาพเพื่อการท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้นที่ส่งผลต่อการลดใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การที่เกษตรกรใช้ทรัพยากรเกษตรเพื่อการท่องเที่ยวและพึ่งพารายได้จากการท่องเที่ยวมากเกินไปอาจส่งผลให้ผลผลิตและรายได้จากการเกษตรลดลงอันเนื่องมาจากเกษตรกรใช้เวลาไปกับ

กิจกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้นและอาจประสบปัญหาทางเศรษฐกิจหากเกิดภาวะการท่องเที่ยวชะงักงัน นอกจากนั้น หากกิจกรรมการเกษตรเพื่อการท่องเที่ยวได้แก่การเพาะเห็ดและการเลี้ยงผึ้งขยายตัวมากเกินไป อาจกลายเป็นสิ่งที่ไม่น่าสนใจของตลาดนักท่องเที่ยวอีกต่อไป ดังเช่นกรณีศึกษาในประเทศโครเอเชีย ของ Brseiae (2006) ให้เห็นว่า การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรไม่ได้ส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อการเพิ่มขึ้นของผลผลิตทางการเกษตร และ การศึกษาของ Pleumarom (1999) ผลกระทบของการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในประเทศกำลังพัฒนาว่า ก่อให้เกิดการลักลอบค้าขายพันธุ์พืชและสัตว์ของท้องถิ่น

ภาพที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการจัดการทรัพยากรเกษตรของท้องถิ่น

สรุป

การเกษตรอำเภอช้างการที่ใช้เป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวงานเกษตร ได้แก่ การเลี้ยงผึ้ง การเพาะเห็ด และเกษตรอินทรีย์ ในรูปแบบการให้ความรู้/การสาธิต การจำหน่ายสินค้าเกษตร และการให้รู้ทางธุรกิจ การเกษตร โดยรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเกษตร เหล่านี้เป็นกลไกการถ่ายทอดและพัฒนาเทคโนโลยี การเกษตรภายในชุมชน และส่งผลต่อการอนุรักษ์ ทรัพยากรเกษตร การขยายตัวของกิจกรรมการเลี้ยงผึ้ง เพาะเห็ด เกษตรอินทรีย์ และการนำทรัพยากรเกษตร ในท้องถิ่นมาสร้างมูลค่าเพิ่มจากการท่องเที่ยว และผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวกลายเป็นความโดดเด่นทางการเกษตรของอำเภอช้างกลางที่สนับสนุนให้การท่องเที่ยวเชิงเกษตรขยายตัว แต่มีข้อสังเกตว่า หากชุมชนใช้ทรัพยากรเกษตรเพื่อการท่องเที่ยวและพึ่งพารายได้จากการท่องเที่ยวมากเกินไป อาจประสบปัญหาหากธุรกิจท่องเที่ยวซบเซา นอกจากนั้นในอนาคต กิจกรรมการเพาะเห็ด และการเลี้ยงผึ้ง อาจจะมีใช้จุดขายทางการท่องเที่ยวของชุมชนอีกต่อไป

โดยสรุปการสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชนอย่างยั่งยืนจากกรณีศึกษาท่องเที่ยวเชิงเกษตรอำเภอช้างกลางนั้น พิจารณาได้ว่า สภาพการเกษตรของชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดรูปแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดความยั่งยืนของการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชน ได้แก่ ผลกระทบของ

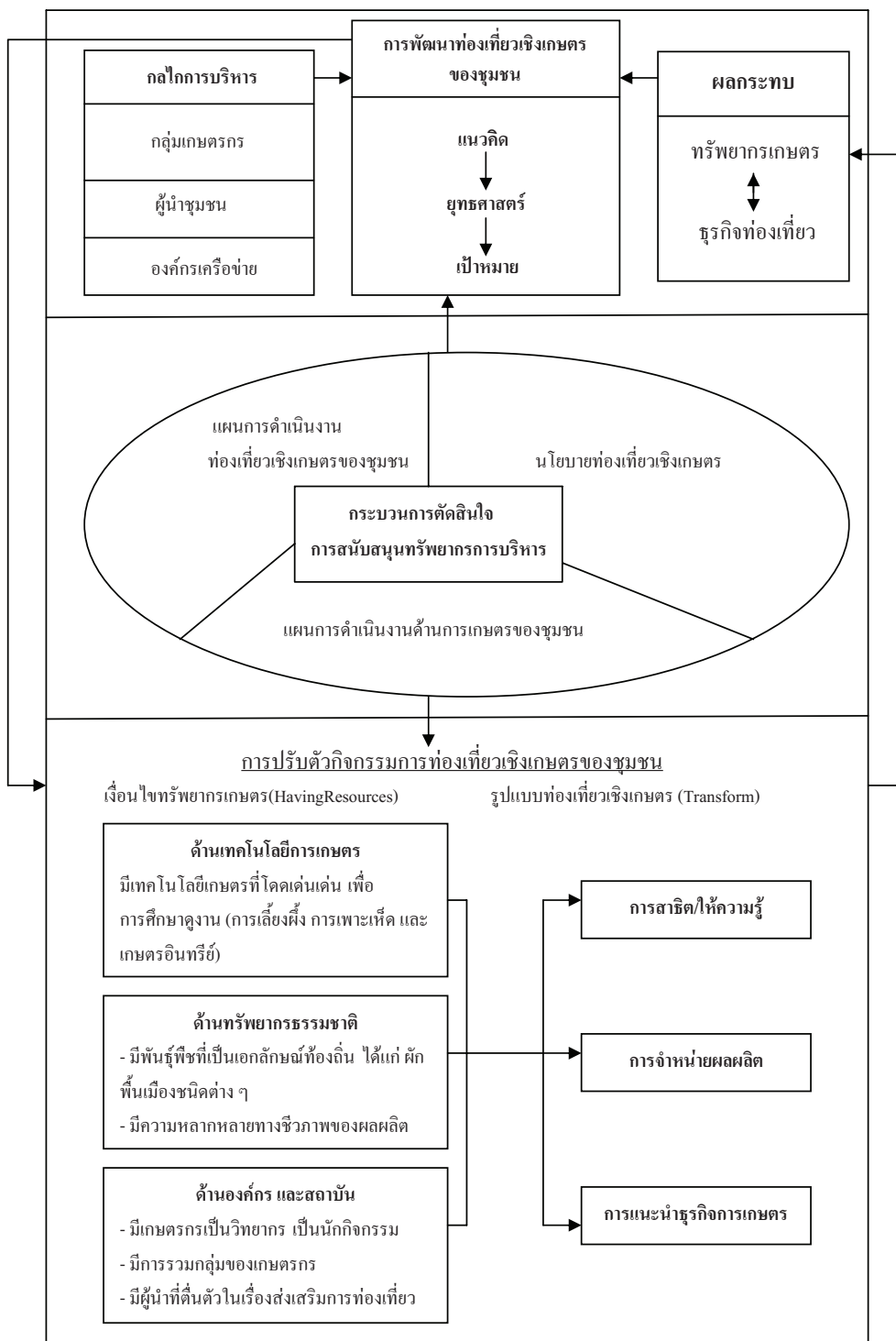
การท่องเที่ยวเชิงเกษตรในเชิงบวกต่อทรัพยากรเกษตรและธุรกิจท่องเที่ยว ชุมชนมีกลไกการจัดการที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะการป้องกันปัญหาและการจัดสรรผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวและได้รับการสนับสนุนทรัพยากรการบริหารจากโครงการ/นโยบายที่เกี่ยวข้อง ดังภาพที่ 5

เสนอแนะ

ในด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ควรพัฒนาการเกษตรที่มีอยู่ในชุมชนให้เป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่หลากหลาย เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้และตอบสนอง กลุ่มนักท่องเที่ยวที่หลากหลาย และในแง่ของนโยบายด้านพัฒนาการเกษตร ควรใช้การท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นเครื่องมือให้ชุมชนเกิดการพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร โดยเน้นท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบการสาธิต และการให้รู้ทางธุรกิจเกษตร

ในด้านการวิจัยผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่อการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชน ควรมีการศึกษาชุมชนแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่อื่น ๆ ที่มีรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรรูปแบบอื่น ๆ เช่น โฮมสเตย์ และการให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมทำกิจกรรมการเกษตร ว่าส่งผลอย่างไรต่อการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชนมีประเด็นใดบ้างที่เหมือน และแตกต่างไปจากกรณีศึกษาการท่องเที่ยวเชิงเกษตรช้างกลาง

สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม

ภาพที่ 5 รูปแบบการพัฒนาท่องเที่ยวเชิงเกษตรของชุมชนอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

ฐณผการจ คงอินทร์. 2545. การศึกษาศักยภาพของชุมชนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน: กรณีศึกษากำนันดิน ตำบลอ่าวนาง อำเภอมือง จังหวัดกระบี่. กรุงเทพฯ : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นาฏสุตา เชนะสิริ ตรีณี แก้วม่วง มานพ อารุง วาณี วัชรเกษมสินธุ์ และ ประภาศรี ตั้งศิริภรณ์. 2549. “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงเกษตรโดยมีส่วนร่วมของชุมชนในจังหวัดสระบุรีลพบุรี สิงห์บุรี และชัยนาท.” วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 2(3): 69–79.

นาถฤติ มณีเนตร. 2547. “ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร” การประชุมวิชาการด้านการท่องเที่ยวเชิงเกษตร สำหรับบุคลากรผู้รับผิดชอบงานส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรภาคอีสาน ครั้งที่ 1 ระหว่าง 2 – 4 กุมภาพันธ์ 2547. ขอนแก่น: โรงแรมแก่นอินน์.

นุชนารถ ไชยโรจน์. 2541. “การจัดการท่องเที่ยวแนวใหม่” จุลสารการท่องเที่ยว, 17(2): 12–18.

นำชัย ทนุผล คนูวดี เพ็งอัน สุนิสา ทนุผล โชค จรุงกนั ทรวงศักดิ์ ภูน้อย และ มนัส สุกัลลภณ์. 2543. รายงานผลการวิจัยเรื่องการพัฒนา ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน บ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

มนัส สุวรรณ และ อุดม เกิดพิบูลย์. 2543. รายงานฉบับ สมบูรณ์โครงการศึกษาแนวทางการบริหารและจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.และสภาตำบล(สต.) พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมบัณฑิตวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวง

มหาดไทย.

ราไพพรรณ แก้วสุริยะ. 2547. “การบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร.” การฝึกอบรมหลักสูตรการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรปี 2547 วันที่ 25 พฤษภาคม 2547. สุพรรณบุรี: โรงแรมสองพันบุรี อำเภอมือง จังหวัดสุพรรณบุรี. วันเพ็ญ สุรฤกษ์. 2547. มุมมองทางภูมิศาสตร์กับความยั่งยืนของการเกษตรไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

วิทยาธรปิอนันต์. 2542. ไร่นาสวนผสมตามแนวทฤษฎีใหม่ : ในงานส่งเสริม การเกษตร. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมการเกษตร.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2543. รายงานเบื้องต้นการศึกษาเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาและจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตร(Agro-tourism). กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

สมยศ พุ่มหว่า. 2541. การวิเคราะห์ระบบสังคมเกษตร. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา: คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

โสภณ บุญล้ำ จุฑามาศ กระจำศรี และ เบญจมาภรณ์ พิมพ์. 2547. รายงานการวิจัยเรื่องรูปแบบกิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตรของกลุ่มผู้ผลิตไข่เค็มไชย ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี. สุราษฎร์ธานี: วิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

สำนักพัฒนาเกษตรกร. กรมส่งเสริมการเกษตร. 2548. คู่มือการบริหารและจัดการ “การท่องเที่ยวเกษตร.” กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมการเกษตร.

อรอนงค์ ฤชาฤทธิ . 2545. ศักยภาพของตำบลลัมปทวนในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยมหิดล.

อุไรวรรณ เปี่ยมนิเวศน์. 2544. การจัดการด้านการสื่อความหมายและสิ่งอำนวยความสะดวก ของ ผู้ประกอบการแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรกรณี

- ศึกษาย่านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- Akpınar, N., I. Talay, C. Ceylan and S. Gundus. 2005. "Rural Women and Agrotourism in the Context of Sustainable Rural Development: A Case Study From Turkey." *Environment Development and Sustainability*. 6(4): 473–486.
- Brseiae, K. 2006. *The Impact of Agrotourism on Agricultural Production*. Proceedings from the First International Conference on Agriculture and Rural Development. Topusko, Croatia, November 23-25, 2006.
- Ceballos-Lascurain, H. 1996. "Tourism, Ecotourism and Protected Areas." Gland, Switzerland IUCN – The World Conservation Union.
- Gabor, V. 2002. "Ecotourism Mountains and Protected Areas – Partners in Prosperity." Summary of the WTO Research Programme on Ecotourism Generating Markets. First National Ecotourism Forum and Fair. Sofia, Bulgaria, October 2-5, 2002.
- Hron, J. and K. Srnec. 2004. "Agrotourism in the Context with the Rural Development. Czech University of Life Sciences Prague." Retrieved July 30, 2009 from www.czu.cz.
- Pleumarom, A. 1999. "The Hidden Cost of the "New" Tourism – A Focus on Biopiracy in Third World Network." Briefing Paper for CSD7. Retrieved July 30, 2009 from www.twinside.org.sg/title/hidden.htm.
- Scialabba, N. and D. Williamson. 2004. "The Scope of Organic Agriculture, Sustainable Forest Management and Ecoforestry in Protected Area Management." Environment and Natural Resources, Working Paper No. 18, FAO.